

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Майстренко В. С. Участь селянського поземельного банку у здійсненні Столипінської аграрної реформи на Харківщині в 1905 – 1915 роках // Матеріали міжнародної конференції молодих істориків. – Харків, 1994. – С. 201 – 206.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

недостатньою була мережа амбулаторних закладів, на протязі тривалого часу не було чіткої координації медичної та санітарної діяльності.

Література

1. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования 1655—1905. — Т. 2. — Х., 1912.
2. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. — Х., 1993.
3. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. — М., 1990.
4. Голенщев-Кутузов И. Т. Очерк современного положения некоторых отраслей городского хозяйства. — Х., Б. Г.
5. Харьковская область: История городов и сел Украинской ССР. — К., 1976.
6. Харьковское медицинское общество 1861—1911: Очерки его пятидесятилетней деятельности. — Х., 1913.
7. Городовое Положение 1892 г., по продолжениям 1906, 1908, 1909 и 1910 гг. // Свод законов Российской империи/Под ред. А. А. Добровольского. — Ки. 1. — С-Пб., 1913. — Стб. 931—970.
8. Краткий обзор 4-х летней деятельности Городского управления за время с 1893—1897 гг. — Х., 1897.
9. Краткий обзор деятельности Городского общественного управления за 1902—1905 год. — Х., 1906.
10. Известия Харьковской Городской думы. — 1910. — № 4.
11. Известия Харьковской Городской думы. — 1910. — № 2.
12. Известия... — 1913. — № 3.
13. Известия... — 1915. — № 6—8.

МАЙСТРЕНКО В. С.

УЧАСТЬ СЕЛЯНСЬКОГО ПОЗЕМЕЛЬНОГО БАНКУ У ЗДІЯСНЕННІ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ НА ХАРКІВЩИНІ В 1906—1915 РОКАХ

Селянський поземельний банк було утворено 18 травня 1882 року. Метою його утворення стало намагання уряду Росії полегшити селянам можливість до купівлі додаткових земельних ділянок. Кредит селянам відкривався незалежно від того, чи дійсно покупці землі, тобто селяни, потребували землі, чи ні [1, с. 76].

В наступні десятиліття діяльність банку поступово змінювалася, наближуючись до потреб селянства. Так у 1895 р. Державна Рада Росії надала Селянському банку право самостійно здійснювати купівлю землі у приватних власників за свій рахунок. Потім ці землі повинні були розбиватися на ділянки відповідно до місцевих умов і бажанням покупців та продаватися по можливості селянам. Позика при купівлі землі могла досягати 90 і навіть суми повної вартості ділянки [1, с. 281].

Але не дивлячись на це діяльність банку не привела до створення покращених господарств селян на банківських землях. Навпаки, ці нововведення призвели до швидкого зростання цін і до спекуляції землею.

3 листопада 1905 року вийшов новий указ, який надавав Селянському банку право купівлі землі у приватних власників в необмеженій власними капіталами кількості. Для поновлення власних капіталів банк міг реалізовувати свідощтва. Цим, як говорилося в указі, банку полегшувалося завдання допомоги малоземельним селянам у справі збільшення їх землеволодіння [1, с. 351].

В серпні 1906 року за наказом самого російського імператора Селянському поземельному банку передано удільні землі для продажу селянам. Через два тижні до банку перейшли і казенні землі [1, с. 351—352].

Як бачимо, уряд Росії намагався вирішити питання селянського малоземелля. Але вирішував він його у площині еволюційного розвитку аграрних відносин. Хоча в той час, коли в Росії відбувалася революція, селяни вимагали передачі їм поміщицьких земель.

В результаті всіх вищезгаданих перетворень в руках Селянського поземельного банку, в межах всієї Росії, було зосереджено 12.576,2 тис. дес. землі [1, с. 358—359].

Як відомо, 9 листопада 1906 року вийшов указ про вільний вихід усіх бажаючих із селянської общини і закріплення за ними надільних земель. І в тісному зв'язку з цим указом 15 листопада 1906 року вийшов указ, що дозволяв видачу позик селянам із Селянського банку під заклад надільних земель. При цьому закладена земля при несплаті боргу продавалася іншим селянам [1, с. 470—472].

І нарешті, 27 липня 1908 року були видані правила про узгодження посередницької діяльності банку із загальними землевпорядними заходами уряду. Основною рисою цих правил було посилене сприяння одноособовим і особливо хутірським купівлям банківської землі [1, с. 488].

Тепер приступимо до аналізу діяльності Селянського поземельного банку під час здійснення столипінської аграрної реформи в Харківській губернії. Перш за все ми зауважимо, що аналіз цей буде здійснюватися по декількох напрямках, згідно діяльності банку. Спочатку розглянемо продажні операції банку, а потім простежимо майнове забезпечення селян-покупців банківської землі.

Ітак, на 1 січня 1907 року на Харківщині в руках Селянського поземельного банку перебувало 39.098 дес. землі. Вартість однієї десятини складала 170,3 крб. Тепер подивимось, яка категорія покупців превалювала в операціях Селянського банку в 1906 році. В цьому році на Харківщині із фондів банку було продано 2042 дес. землі. І покупцями цієї землі були сільські общини [2, с. 118—129].

Що стосується посередницьких операцій банку, то в 1906 році в Харківській губернії при допомозі Селянського банку селянами у приватних власників було куплено 4352 десятини землі. 23 %

цієї землі купили селянські общини, 75 % — сільські товариства, а решта — 2 % — дісталась окремим власникам [2, с. 60—78]. Тобто, в 1906 році, як ми бачимо, основними покупцями земель Селянського банку і земель приватних власників при допомозі Селянського банку виступали селянські общини і сільські товариства, а доля окремого господаря в цих купівлях була майже непомітною.

В 1907 році на Харківщині селяни зовсім не купували землі із фондів банку, а при допомозі банку у приватних власників ними було куплено 18258 дес. землі. При цьому селянські общини купили 37 % всієї землі, сільські товариства — 59 %, а одноособовим господарям дісталось 4 % всієї купленої землі [3, с. 80—116]. Як бачимо, в плані розподілу землі між групами покупців Селянського банку сталися зміни. Більшою на 14 % стала частка земель, куплених селянськими общинами, і в свою чергу на 16 % зменшилась частка земель, куплених сільськими товариствами. Цікаво, що частка одноособових господарів зросла на 2%. Взагалі ж слід відзначити те, що в 1907 році при посередництві банку селянами у приватних власників було куплено землі в чотири рази більше, ніж в попередньому 1906 році.

Всього за 1907—1910 рр. на Харківщині одноособовим сільським господарям із фондів Селянського банку було продано 65469 дес. землі, що становить 97,8 % від усієї кількості проданої землі. Решта 2,2 % припала на долю селянським общинам і сільським товариствам [4, с. 60—67]. Як бачимо, хід справ змінився докорінно. За 2—3 роки одноособові господарі стали основною клієнтурою Селянського банку. Що ж сталося? А сталося те, що в цей час на Харківщині повним ходом здійснювалася столипінська аграрна реформа, а, як відомо, одним із найважливіших її завдань було створення на селі міцного одноособового селянського власника, інакше кажучи, фермера. І тому керівництво Селянського банку максимально сприяло тому, щоб основним клієнтом банку став одноособовий сільський господар. І це, як свідчать цифри, вдавалося.

Цікаво, що на Харківщині хуторами одноособовим власникам за 1907—1910 рр. було продано 14,2 % усіх ділянок, а відрубам — 85,8 %. Тобто відрубне одноособове господарство переважало [4, с. 60—67]. Це очевидно пов'язано з кліматичними умовами Харківської губернії.

Перед війною, в 1913 році, на Харківщині Селянським банком було продано 6.885 дес. землі із призначенням позики. З цієї кількості землі 97 % купили одноосібники, а решта 3 % дісталась селянським общинам і сільським товариствам [5, с. 16]. Тобто банк продовжував надавати перевагу одноосібним господарям.

При посередництві Селянського поземельного банку від приватних власників у 1913 році селяни купили 9.964 дес. землі. Тут на долю одноосібних господарств припадало 33 % всієї кільк-

кості купленої землі. Решта землі була куплена сільськими товариствами. Селянські общини Харківської губернії в 1913 році у цьому виді купівель участі не брали [5, с. 28—35].

В 1915 році на Харківщині Селянським банком із наданням позик було продано 953 дес. землі. І вся ця земля була куплена одноосібними сільськими господарями. Як бачимо, в зв'язку з війною цей вид операцій Селянського поземельного банку значно скоротився. Але все рівно сильна тенденція підтримки одноосібника зберігалася [6, с. 16—19]. Що стосується посередницьких операцій банку, то тут ми маємо такі дані. В 1915 році в Харківській губернії селянами при допомозі Селянського банку було куплено 3039 дес. землі. Як бачимо, і тут значне зменшення купівель землі. На долю одноосібних господарів припало 33 % всієї купленої землі, на долю сільських товариств — 58 %, а селянським общинам дісталася 9 % всієї купленої землі. Цифри свідчать, що частка одноосібників у купівлях землі від приватних власників при допомозі банку залишалася незмінною. В той же час зростає частка селянських общин і відповідно зменшилась частка сільських товариств [6, с. 34—37].

Таким чином, можна сказати, що під час здійснення столипінської аграрної реформи в Харківській губернії діяльність Селянського поземельного банку в цій губернії, як і по всій країні була спрямована на підтримку одноосібного сільського господаря.

Тепер перейдемо до розгляду питання про земельне і майнове забезпечення селян, що користувалися послугами Селянського поземельного банку. Слід сказати, що даних з цього питання за 1906—1910 рр. окремо по Харківській губернії ми не маємо, так як у звітах банку такі цифри не приводилися. Але можна сміливо припустити, що тенденції, які були притаманні європейським губерніям Росії, де здійснювалася реформа, притаманні і Харківщині. Так, в 1906—1910 роках землю у банку купили всього 50.968 одноосібних господарів. Це становить 47,5 % від усієї кількості покупців. Серед цих окремих сільських господарів — одноосібників було: безземельних — 28,6 %, тих, що мали до 3 дес. — 41,8 %, від 3 до 6 дес. — 17,7 %, від 6 до 9 дес. — 6,5 %, від 9 до 15 дес. — 4 %, понад 15 дес. мали 1,4 % одноосібних покупців [4, с. 35]. Тобто цифри яскраво свідчать про те, що серед одноосібних покупців землі у Селянському банку переважали безземельні і малоземельні селяни (70,4 %). Багато-земельних було не більш 5,4 % від загальної кількості одноосібників. Решта була середняками. Серед групи покупців, до якої входили сільські товариства, безземельних було 20,7 % від загальної кількості покупців, тих, що мали до 3 дес. — 16 %, від 3 до 6 дес. — 24 %, від 6 до 9 дес. — 13,3 %, від 9 до 15 дес. — 9,3 %, маючих понад 15 дес. було 3,4 % від загальної кількості покупців серед цієї групи [4, с. 35]. Якщо порівняти ці дані з попередніми, то ми побачимо, що безземельних і мало-

земельних в групі покупців від сільських товариств було значно менше ніж серед покупців — одноосібників — всього 36,7 %. Зате група багатоземельних складала аж 12,7 % від кількості всіх покупців, тобто серед покупців від сільських товариств багатоземельних було в 2,4 рази більше ніж серед одноосібних покупців. Що стосується групи покупців від селянських общин, то тут ми маємо такі дані. Безземельних серед цієї групи було 6,6 %, тих, що мали до 3 дес. було 31,5 %, від 3 до 6 дес. — 32 %, від 6 до 9 дес. — 13,5 %, від 9 до 15 дес. — 12,3 %, понад 15 дес. мали 4,1 % від загальної кількості покупців у цій групі [4, с. 35]. Як, бачимо, серед покупців від селянських общин безземельних і малоземельних теж значно менше, ніж серед одноосібних покупців. Особливо мало тут у безземельних — всього лише 6,6 %, тоді як серед одноосібників ця цифра становить 28,6 %. Основна кількість покупців від селянських общин — це середняки (45,5 %), але не мало і багатоземельних — 16,7 % від загальної кількості. Взагалі ж, порівнюючи групи покупців-одноосібників і покупців від селянських общин і селянських товариств, зауважимо, що у одноосібників забезпеченість землею була значно гірша ніж у колективних покупців.

В 1913 році в цьому відношенні на Харківщині картина була такою. Покупців землі із фондів банку від усіх груп було 618 домогосподарів. Серед них безземельних було 24,3 %, малоземельних — 50,5 %, тих, що мали від 3 до 6 дес. — 18,9 %, від 6 до 9 дес. — 3,4 %, від 9 до 15 дес. — 2,3 %, понад 15 дес. мали 0,6 % домогосподарів. Як свідчать цифри — основна маса покупців — безземельні і малоземельні селяни. Але після купівлі землі становище змінилося. Бо безземельних не було вже зовсім, малоземельних тільки 1,3 %, тих, що мали від 3 до 6 дес. стало 3 %, від 6 до 9 дес. — 11,3 %, від 9 до 15 дес. — 57,6 %, понад 15 дес. — 26,9 %. Дані показують, що після купівлі земель селяни значно покращили своє земельне становище [5, с. 48—51]. Слід також зазначити, що і при звертанні до послуг Селянського банку у справі надання допомоги при купівлі земель у приватних власників багато селян покращили своє земельне становище. Так, якщо до звертання в банк в Харківській губернії на одне господарство припадало 5,9 дес. землі, то після допомоги банку і купівлі землі у приватного власника ця цифра становила 7,7 дес. [5, с. 56—59].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна зазначити, що під час здійснення столипінської аграрної реформи на Харківщині Селянський поземельний банк був одним із головних засобів її здійснення. В своїй діяльності банк надавав пріоритет забезпеченню землею одноосібних сільських господарів, які вийшли з общини. При цьому характерним було те, що до послуг Селянського банку вдавалися в основному безземельні і малоземельні одноосібні селяни, які вийшли з общини. Це говорить

На користь тієї думки, що столипінська аграрна реформа давала можливість трудовому селянству власними руками покращити своє матеріальне становище.

Література

1. Зак А. Н. Крестьянский поземельный банк. — М., 1911.
2. Отчет Крестьянского поземельного банка за 1906 год. — СПб., 1908.
3. Отчет Крестьянского поземельного банка за 1907 год. — СПб., 1909.
4. Обзор деятельности Крестьянского поземельного банка по покупке и продаже земли за 1906—1910 гг. — СПб., 1910.
5. Отчет Крестьянского поземельного банка за 1913 год. — Пг., 1914.
6. Отчет Крестьянского поземельного банка за 1915 год. — Пг., 1916.

КОЗЕРОД О. В.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕНІКІНСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА УКРАЇНІ

Перемоги над Колчаком, Юденичем, Міллером не принесли спокою Радянській країні. У другій половині 1919 року знову назріла грізна небезпека, яка насувалася з Півдня. Спираючись на матеріальну допомогу Антанти і скориставшись тим, що головні сили Червоної армії були сконцентровані на Східному фронті, А. Денікін зміцнив свої сили. Він об'єднав під одним командуванням козачі війська Дону і Кубані і мав у розпорядженні три армії: Добровольчу, Донську і Кавказьку. Всього — 35 тис. багнетів і близько 42 тис. шабель. Червоних військ, що протистояли їм на Південному фронті було значно менше. Допомогли консолідації сил А. Денікіна заколоти у козачих районах (стан. Вешенська, Казанська та ін.). Для їх придушення більшовики змушені були послати близько 14 тис. бійців. Значні сили Червоної армії було кинуте й на придушення виступу атамана Григор'єва.

Все це дало змогу Денікіну перейти в наступ і зайняти до 30 червня Царицин — на території Росії, значну частину України, в тому числі весь Донбас, Харків. 3 липня 1919 року А. Денікін видає наказ — так звану «Московську директиву» — про наступ всіма трьома арміями на Москву. «Директива ця, — писав командуючий Добровольчої армії ген. П. Врангель, — була смертним вироком арміям Півдня Росії. Усі принципи стратегії ігнорувалися. Вибір одного головного напрямку операцій, зосередження на цьому напрямку головної маси сил, маневр — все це було відсутнім. Кожному корпусу просто давалася вказівка наступати на Москву»¹. Денікінський окупаційний режим існував в Україні влітку і восени 1919 р. Як і Скоропадський, Денікін розпочав свою політику з відновлення поміщицького землеволодіння, чим відразу відштовхнув експропріаційно настроєних селян. Але за допомо-